

STT'NDE İŞARETSİZ (/·Ø·/) GÖREV ÖGELERİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ*

Bireşimli (*synthétique*) bir dil olan Türkçe anlam ögelerine yükleyeceği hemen her görev için ayrı bir görev ögesi geliştirmiştir. Bu görev ögelerini de sürekli, anlam ögelerinden sonra getirdiği için bunların büyük bir çoğunluğunu da eklemiştir. Ekleşme gerçekleştirilirken, dillerin gelişmesini sürekli etkileyen **kolaylık** (*économie*) ve **anlaşılabilirlik** (*compréhensibilité*) kanunları¹ gereği bu görev ögeleri zaman zaman oldukça aşınmış bazan da görevlerini kendilerini kuşatan diğer görev ve anlam ögelerine bırakarak düşmüşler veyahut daha başlangıçta işaretli bir öge karşısında **işaretsiz** (*non-marqué*) kalmışlardır. Aşağıda Türkçede işaretsiz görev ögelerinden birkaçına değinerek derinliğine araştırılması gereken bir konuyu başlatmak istiyorum.

1. Türkçede 1. ve 2. şahıslar karşısında 3. şahıs işaretsizdir (1.ş.: /bn/, /bz/; 2.ş.: /sn/, /sz/; 3.ş.: /Ø/2). Bu kavramları karşılayan ögeler ekleşirken de 3. şahıs işaretsiz kalmaktadır. (örn.: sen çalışkan+//+sın // Ali çalışkan+//+Ø).

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

¹ E. GEMALMAZ ; *Standart Türkiye Türkçesi (STT) 'nin Formanlarının Enformatif Değerleri* ; Erzurum 1982, s. 28.

² /bu/, /şu/, /o/; işaret zamiri değil, 1., 2., 3. şahıslarla ilgili işaret sıfatlarıdır. Bunların işaret ettikleri varlıklar işaretsiz olunca, yani dile getirilmediklerinde, bunlar, 3. şahıs zamiri görünümü kazanırlar.

2. Türkçede 3. şahıs iyelik eki (ekleşmiş 3. şahıs iyelik sıfatı) işaretli hal eklerinden önce geldiğinde işaretlidir (örn.: Ali+//+nin [kır] ev+//+i+n+de // Ali+//+nin [kır] ev+//+i+Ø+Ø // [kır] ev+//+i+m+de // [kır] ev+//+i+m+Ø).

3. Türkçede isimlerin, çokluk karşısında teklik ve genellik durumları işaretlidir (ç.: /+lAr+/ ; t./g.: /+Ø+//) (örn.: ev+//+ler // ev+//+Ø).

4. Türkçede isimlerin belirtili nesne halleri karşısında belirtisiz nesne halleri işaretlidir (blnsn.: /+(y)I/ ; bszn.: /+Ø/) (örn.: bana verdiğiniz kitap+//+lar+//+l [kitap+//+Ø] okudum.).

5. Türkçede isimlerin belirten hali, genel belirleyici karşısında genel niteleyici olarak işaretlidir (gb.: /+(n)In/ ; gn.: /+Ø/) (örn.: bu ders+//+in [ders+//+Ø] kitab+//+l+Ø).

6. Türkçede isimlerin nitelenen (tamlanan) hali eki /+(s)I+/, ünlüyle sonlanan isimlere geldiğinde ve üzerine iyelik eki (ekleşmiş iyelik sıfatı) 1. ve 2. şahısları aldığında vı bazı sıfatlaştırıcı eklerden önce, düşerek işaretli duruma geçer (örn.: Ali+//+nin okul çanta+//+sı+Ø // ben+im okul çanta+//+Ø+m ; siz+in okul çanta+//+Ø+nız ; dış macun+//+u+m // dış macun+//+Ø+suz ; okul çanta+//+sı // okul çanta+//+Ø+lı).

7. Türkçede fiillerin olumsuz şekilleri karşısında olumlu şekilleri işaretlidir (olmsz : /-mA-/, /degil/ ; olumlu : /-Ø-/, /Ø/) (örn.: çalış-//+ma-mış , çalış-//+Ø-mış //

degil // çalış-//-ø-mış // Ø , çalış-//-ma-mış // **degil**).

8. Türkçede fiillerin bütün kipleri karşısında emir 2. teklik şahıslarında, şahıs, ek fiil ve kip, ve yüklem ismini oluşturucu öğeleri; 2. çokluk şahıslarında ve 3. şahsa dolaylı emirde, ek fiil ve kip, ve yüklem ismini oluşturucu öğeleri işaretlidir (örn.: ... gör-//-me-miş // **adam** // **degil i-miş+sin** // sen ø // ... gör-//-ø-ø // Ø // Ø ø-ø+ø // sen e , ... gör-//-ø-ø // Ø // Ø ø-ø+ün, gör-//-ø-ø // Ø // Ø ø-ø+ün+üz (< ... +ün + [s]iz) ... gör-//-ø-ø // Ø // Ø ø-ø+ø // sen+[s]iz e ; ... gör-//-me-ø Ø Ø ø-ø+[de-//+ ona]+sin).

9. STT'nde ek fiil işaretli olma eğilimindedir (etç. +øer- ~ +øir- > STT +øiø- ~ +øøø- ⇔ +yøø-)(örn.: gel-//-i+yor-+//+i-miş ~ gel-//-i+yor-+//+ø-muş ; oku-//-ya+ca+k+//+i-se ~ oku-//-ya+ca+k+//+ø-sa ; bil-//-d+i+//+i-d+i+m ~ bil-//-d+i+//+y-d+i+m).

10. STT'nde ek fiilin **basit kipi**, tamamen düşme sonucu işaretli öğelerden oluşmuştur (etç. +øer-//-ür ~ +øir-//-ür > STT +øøø-øø)(örn.: rivayet kipi: gel-//-miş+//+i-miş+sin ~ gel-//-miş+//+i-miş+sin // **basit kip**: gel-//-miş+//+ø-ø+sin < etç. kel-//-miş+//+øer-ür + sen).

11. STT'nde geniş zaman sıfat fiil eki (/ - ° r + / ⇔ / - z + /) olumsuzluk ekinde sonra geldiğinde **basit kipi geniş zamanının** 1. teklik ve çokluk şahıslarında düşerek işaretli olmuştur (* / -

(?)°t+/> ... > /-ø°z+ / > /-ø°r+ / > /-°r+ / ⇔ /-z+ / ⇔ /-ø+ / (örn.: gel-//-me-z+//+ø-ø+sin « gel-//-me-ø+//+ø-ø+m vy gel-//-me-ø+//+ø-ø+yiz). Yine bu ek ayrılma hali ekinden önce de düşerek kalıplaşmış olumsuz bir zarf fiil eki oluşturmuştur (örn.: gel-//-me-ø+den < gel-//-me-z+den).

12. Gelişme süreci içerisinde bazı yapım eklerinin de düşerek işaretli kaldıkları görülür (örn.: tat-ıĝ+lıĝ > tat-øø+lıø ; gerek+i- > gerek+ø- ; tar+ı-ĝ+la-ĝ > tar+ø-ø+la-ø).

13. Türkçede, özne ile yüklem arasındaki nisbeten uzunca bir duraklamayı da işaret saymazsak, **özne hali** (*cas sujet*) de işaretli sayılır. Bilindiği gibi, bu uzunca duraklama; yazımda, karmaşık yapılarda bazan bir virgül vy noktalı virgülle işaretlenir (örn.: Ali+//+ø geldi.).

14. Yine bazı tümleçlerin de bu durumlarının işaretli olduğunun örneklerini görmek mümkündür (örn.: Ali+//+ø bugün+//+ø geldi. « bugün+//+ø başka bir gün+//+ø.).

15. Ayrıca Türkçe başka dillerle karşılaştırıldığında, cinsiyet gibi, ikillik, üçüllük gibi, bir defalık, birçok defalık gibi bazı kavramların da dilimizde işaretli olduğu görülecektir.

Yukarıda da belirttiğim gibi, bu yazımda, amacım Türkçedeki bütün işaretli görev öğelerini bulup göstermekten çok, bu konudaki araştırmaları başlatmaktır. Ayrıca, anlam öğelerinin de işaretli olabilme şartlarının araştırılması, Türkçenin **diziminin** (*syntaxe*),

Özellikle söz diziminin düzeni konusunda daha incelikli bilgi edinmemize ışık tutacaktır.